

MATERIÁLNÍ PRAMENY ŘÍMSKÉHO PRÁVA A JEJICH VLIV NA VZNIK SOUKROMÝCH KODIFIKACÍ

PAVEL SALÁK - MIROSLAV FRÝDEK

Masarykova univerzita, Právnická fakulta – Univerzita Palackého v
Olomouci, Právnická fakulta

Abstract in original language

Meritem příspěvku jsou nenormativní, neoficiální sbírky římského práva. Práce je rozdělena do dvou částí. V první jsou zkoumány dvě soukromé sbírky, které se do dějin práva zapsaly jako *ius civile Papirianum* a *ius civile Flavianum*. Druhým zkoumaným obdobím je pak již doba císařského Říma. Hlavním pramenem práva jsou císařské konstituce a reskripty, které byly sebrány do dvou kodexů, které také byly jen soukromou iniciativou a jejich účelem bylo zpřehlednit rozsáhlou spleť císařských konstitucí a reskriptů. Tyto sbírky jsou označovány jako *Codex Gregorianus* a *Codex Hermogenianus*.

Key words in original language

Římské právo; *Ius civile papirianum*; *Ius civile Flavianum*; *Codex Gregorianus*; *Codex Hermogenianus*.

Abstract

The non-normative and unofficial collections of Roman law are the basis of the present conference paper. The work is divided into two parts. In the first part, there are analysed two private collections that are known in our history as *ius civile Papirianum* and *ius civile Flavianum*. The second analysed period is the imperial Rome. The imperial constitutions and rescripts are the main sources of law. They were collected into two codes that were also only the private initiative and their aim was to make complicated imperial constitutions and rescripts more transparent. These collections are called *Codex Gregorianus* and *Codex Hermogenianus*.

Key words

Roman law; *Ius civile Papirianum*; *Ius civile Flavianum*; *Codex Gregorianus*; *Codex Hermogenianus*.

Úvod

Předložený konferenční příspěvek v sekci Tvorba práva v historickém vývoji směřuje do dvou období římského státu a jeho základem nejsou formální prameny práva, ale materiální prameny vzniku římského práva. Meritem příspěvku však nejsou normativní právní akty, ale nenormativní, neoficiální kodifikace římského práva, které se do dějin práva zapsaly jako *ius civile Papirianum* a *ius civile Flavianum*. V tomto prvním zkoumaném období jde o dvě soukromé sbírky, které spadají do nejstarších dějin starověkého Říma a snahou příspěvku je poodkrýt ony materiální prameny vzniku práva, tedy právní, společenské a jiné skutečnosti a události, které

vedly k soukromému sepsání platného práva. Materiální prameny vzniku práva jsou rozhodující společenské jevy, které se spolupodílejí – ovlivňují vznik práva; např. války, občanské nepokoje, velké zadlužení, neúroda, politická lobby etc. Formální prameny práva jsou jednotlivé „druhy“ normativních aktů.

Druhým zkoumaným obdobím je pak již doba císařského Říma a zkoumaným pramenem práva jsou pak císařské konstituce, které byly sebrány do dvou kodexů, které také byly jen soukromou iniciativou a jejich účelem bylo zpřehlednit rozsáhlou spleť císařských konstitucí. Materiální prameny vzniku práva ke Gregoriánovu a Hermogeniánovu kodexu je pak pozadí 3. a 4. století n. l., tedy období, kdy se historické období označované jako principát přibližuje k absolutnímu císařství a tím se i mění povaha právních pramenů.

Úvodem jen chceme připomenout vývoj kodifikací v kontinentální Evropě. V současné době je snad nepředstavitelná představa, že by nejdůležitější oblasti lidského života, které jsou právem upraveny, nebyly kodifikovány, tedy nebyly by upraveny v zákonících, které upravují celé právní odvětví (trestní, občanské, obchodní, ústavní...). Tato praxe je však snahou až pozdních dob. Příspěvek pojednává o pramenech práva v období starověku, a o období kodifikačním se dá hovořit v právní historii až od poloviny 18. století resp. počátku 19. století.

Je tedy nasnadě položit si otázku, co to vlastně kodifikace je, najít její určité společné znaky, které ji charakterizují. Pojem či slovo kodifikace, pochází z latinského slova *codex* – starší tvar *caudex*, [- *icis*, *m*], 1) kmen, nebo peň; - poněvadž staří psali na deskách dřevěných voskem potažených - desky (tabulky) zápisné, zápisky, kniha, spis, seznam¹. *Codex* je označení pro „výrobek“ na který se zapisovalo, *codex*, je také označení pro účetní knihu Římanů. Etymologie slova *codex* je tedy kniha. *Kodex* v právu je pak kniha jejímž obsahem jsou právní normy nebo právo obecně. V knize jsou tedy sepsány a v ní jsou soustředěny právní normy – platné právo a to s určitým záměrem, kterým bylo systematické zpracování určité právní oblasti.

V nejstarší době Říma, kdy právo bylo výlučně nepsané nebylo zapotřebí, aby bylo právo sepsáno či průběžně spisováno, pramenem práva byly především zvyky předků *mores maiorum* a právní zvyky *consecutudo*, které měly nepsanou podobu. O kodifikaci práva ve starověkém Římě můžeme hovořit až v těch okamžicích: kdy bylo nutné „mít po ruce“ sepsaná právní pravidla, v době, kdy bylo zapotřebí změnit zaběhnuté obyčeje nebo s právem seznámit širší veřejnost, tedy seznámit s právem všechny jeho

---

¹ Pražák, M., Novotný, F., Sedláček, J. : *Latinsko – český slovník*. Praha 1933, heslo *codex*, str. 225

adresáty (poslední poznámka směřuje již přímo k prolomení interpretačního monopolu pontifiků).

Obyčejové právo a potřeba jeho sepsání jako nutnost nebo exces?

Snad ve všech obdobích Říma byl pramenem práva právní obyčej *consuetudo*, jemu naroveň byl postaven tzv. zvyk předků *mores maiorum*. V nejstarších dobách byl právní obyčej takřka jediným pramenem práva. Tyto dva právní prameny vznikly a nejvíce se vyvíjely v rodové společnosti. V rodovém zřízení se jednalo o určité ustálené chování v určitých situacích, teprve s existencí králů začaly být určité společenské vztahy regulovány. Ale tyto tzv. královské zákony *leges regiae* jsou svou podstatou náboženské právní normy – *fas*. *Fas* je náboženský zákaz, který říkal to, co je zakázáno činit – tedy to, co je *nefas*, *fas* je pak to, co bylo dovoleno a *nefas* je pak negativně formulované pravidlo chování lidí z něhož se později vyvinuly právní normy².

O právu a o jeho vzniku nám podává krásný výklad Marcus Tullius Cicero ve svém spise *De officiis libri tres II.12* *Myslím, že nejen u Médů, jak o tom vypravuje Hérodot, ale i u našich předků vešlo kdysi v obyčej volit lidi dobré povahy za krále, proto se dosáhlo spravedlnosti. Když byli lidé v míru utiskováni od lidí mocnějších, utíkali se vždy o pomoc k některému jednotlivci, vynikajícímu ctností. A ten, aby ochránil slabší před bezprávím, zavedl rovnost a podle stejného právního řádu vládl nejvyšším i nejnižším. A ze stejné příčiny jako království byly zavedeny také zákony. Neboť lidé si vždycky žádali rovné právo; vždyť jinak by to ani právo nebylo. Dokud lidé dosahovali takového práva od spravedlivého a poctivého jednotlivce, byli s ním spokojeni. Když tomu přestalo tak být, byly vynalezeny zákony³, aby se všemi lidmi vždycky mluvily jednou a touž řečí. Je tedy jasné, že k vládě bývali vybíráni ti, o jejichž spravedlnosti měl lid vysoké mínění.⁴*

Cicero vysvětluje důvod vzniku zákonů. Základní zásadu práva je rovnost a poskytnutí spravedlnosti. V nejstarší době král vládne všem stejně, všem poskytuje ochranu jejich právům a to je i základní imperativ práva, že právo musí být pro všechny rovné – stejné pro všechny jeho subjekty. Požadavek „rovného práva“ je jeho základní charakteristikou a pojmovým znakem práva. Tato základní myšlenka je i zahrnuta i do nejstaršího sepsání práva *Lex duodecim tabularum*

Consuetudo je obyčej, právní obyčej. Podmínky, toho, aby bylo *consuetudo* závazné: *usus longaevus, longa consuetudo* – dlouhotrvající, neměnné

---

² K tomuto tématu např. SKŘEJPEK, M.: *Ius et religio*.

³ Pozn. autora *leges sunt inventae* – zde spíše při překladu mělo být použito výrazu *nalezeny*

⁴ CICERO, M., T. *O povinnostech*. Svoboda. Praha. 1970, přeložil Jaroslav Bahník. str.

chování, tacitus consensus populi – tichý souhlas národa, opinio necessitatis – přesvědčení o právní závaznosti; to bylo vyžadováno především u nových obyčejů

Dig. 1.3.32pr. Iulianus 84 Dig. De quibus causis scriptis legibus non utimur, id custodiri oportet, quod moribus et consuetudine inductum est: et si qua in re hoc deficeret, tunc quod proximum et consequens ei est: si nec id quidem appareat, tunc ius, quo urbs roma utitur, servari oportet. Dig. 1. 3. 32 Iulianus v 84 knize svých Digest V těch případech, pro které nemáme psané zákony, se musí zachovávat to, co se zavedlo mravem a obyčejem. Zakořeněný obyčej se plným právem zachovává jako zákon, a je to právo, o kterém se hovoří, že bylo ustanoveno obyčejí.

Dig. 1.3.33 Ulpianus 1 de off. procons. Diuturna consuetudo pro iure et lege in his quae non ex scripto descendunt observari solet. Dig. 1. 3. 33 Ulpianus 1 kniha o povinnostech místodržitele Dlouhotrvající obyčej se obvykle zachovává jako právo a zákon v těch případech, které nepocházejí z psaného práva.

Dig. 1.3.35 Hermogenianus 1 epit. Sed et ea, quae longa consuetudine comprobata sunt ac per annos plurimos observata, velut tacita civium conventio non minus quam ea quae scripta sunt iura servantur. Dig. 1. 3. 35 Hermogenianus 1 epit. Ale ne méně jako psané právo se zachovává i to, co se schválilo dlouhotrvajícím užíváním a též po dobu mnoho roků se dodržovalo jako tichá dohoda občanů.

Ius civile Papirianum - nastala v Římě stasis?

Ius civile Papirianum v pramenech též známá jako de ritu sacrorum je sbírka o níž se v římských pramenech traduje, že na konci královské doby byly sebrány a vydány královské zákony pontifikem Papiriem. Zpráva o této sbírce se dochovala v Justiniánských Digestech, Liviových dějinách (Ab Urbe condita) dále najdeme zmínky o ius civile Papirianum u Dionysia z Halikarnassu, dále u Servia v jeho komentáři k Vergilově Aeneidě.

Dig. 1. 2. 2. 2 Pomponius ... vyhlásili je i následující králové, všechny existují sepsané ve knize Sexta Papiria, který žil v té stejné době jako Tarquinius Superbus, syn Demerata z Korintu, a patřil nejvznešenějším mužům. Tato kniha jak jsme pověděli výše, se nazývá Papirianovo civilní (občanské) právo. Ne proto, že by do ní Papirius něco svého, ale proto, že uspořádal do jednoho celku zákony, které se vyhlašovaly bez pevného pořadí.

Pomponius nás v tomto fragmentu spravuje o tom, že v době krále Tarquinia Superba žil Sextus Papirius, který uspořádal královské zákony do jedné knihy.

Dig. 50. 16. 144 Paulus⁵ v tomto fragmentu je podáván výklad ke konkubinátu a je zde zmínka o tom, že existuje výklad *ius civile Papirianum*, který napsal Granius Flacus.

Livius Ab Urbe condita: VI, 1: Vyprávěl jsem o zahraničních válkách, o domácích rozbrojích, událostech temných už pro přílišnou starobylost, jak už se dávají rozpoznat z místa příliš vzdáleného. Důvod toho je také, že v těch časech bylo málo a poskrovnu literárních památek, jež jsou jedinou spolehlivou zárukou paměti vykonaných činů; i když některé byly zapsány v zápiscích nejvyšších kněží-pontifiků i v jiných státních i soukromých dokumentech, povětšinou zanikly po požáru města.

Tento fragment z Liviových Dějin nás informuje o tom, že Římané mají poskrovnu literárních památek, což je způsobeno především požárem města (patrně má Livius namysli požár při vyplenění Říma Galy v roce 390 nebo 386 př. n. l., kdy měly vzít za své i Zákony dvanácti desek).

Livius Ab Urbe condita I, 32: Nařídil tedy (pozn. Ancus Marcius), aby pontifex, to je nejvyšší kněz, je všechny ze zápisků králových vypsál a uveřejnil je na bílé desce a aby ji vyvěsil na veřejném místě. Z toho vznikla jakási naděje u občanů toužících po klidu.

Na závěr je ponechán fragment z první knihy Liviových Dějin, kde je patrná zmínka o tom, co Řekové označovali jako *stasis*, tedy období vnitřního nepokoje. V římském podání je pak *stasis* nepokoj ve smyslu, kdy až na patricijské kněží nebyli lidé znalí v textech právních norem a bylo potřebami lidí a doby sáhnuto k sepsání práva, zde jde o zápisky královských zákonů, který vydal pontifex.

Posledním fragmentem, který nám přibližuje vznik *ius civile Papirianum* je fragment Dionysa z Halikarnassu.

Dionysios z Halikarnassu, *Antiquitates Romanae* III, 36, 4 Ancus Marcius napsal na desky komentáře o posvátných věcech shromážděných pontifiky, které Numa Pompilius ustanovil. Ve starých časech nicméně byly tyto (soupisy) zničeny poté, co byli králové vyhnáni, ve skutečnosti byly znovu sepsány a veřejně vystaveny Gaiem Papiriem pontifikem *maximem*.

V Digestech nám Pomponius říká, že Papirius žil v době kralování Tarquinia Superba, Dionysios z Halikarnassu nám podává zprávu, že v době

---

⁵ *Libro memorialium massurius scribit " pellicem" apud antiquos eam habitam, quae, cum uxor non esset, cum aliquo tamen vivebat: quam nunc vero nomine amicam, paulo honestiore concubinam appellari. granius flaccus in libro de iure papiriano scribit pellicem nunc volgo vocari, quae cum eo, cui uxor sit, corpus misceat: quosdam eam, quae uxoris loco sine nuptiis in domo sit, quam pallakyn graeci vocant.*

Anca Marcia byly sepsány komentáře o posvátných věcech a po vyhnání králů byly znovu sepsány a veřejně vystaveny pontifikem maximem Papiriem. Vzhledem k přesnosti a znalosti dějin královského Říma je pravděpodobnější a věrohodnější verze, kterou podává Dionysios než verze, která je obsažena v Digestech.

Ius civile Flavianum

Vznik ius civile Flavianum předchází další období neklidu v Římské obci, které bylo namířeno proti monopolu římských kněží pontifiků, kteří měli monopol na výklad práva, ale také jako jediní v Římě znali kalendář, tedy znali, které dny jsou fasti, což jsou dny, kdy se mohou podávat žaloby a může se podstupovat soudní řízení a dny nefasti, kdy bylo zakázáno podstupovat soudní a veřejné jednání.

Ius civile Flavianum je soukromou sbírkou, která je připisována Cn. Flaviovi, který měl na konci jako sekretář (písař) Appia Claudia vydat dílo, které je známo pod označením ius civile Flavianum. Tato sbírka, kterou sepsal sekretář pontifika maxima Appia Claudia Caeca je doslovnou sbírkou legis actiones, tedy doslovné znění žalob v nejstarším římském legisakčním procesním systému. Další co, měl Gnaeus Flavius učinit je zveřejnění kalendáře, v němž jsou vyznačeny dny fasti, tedy dny, kdy je možno podat žalobu.⁶

Zveřejněním jednak přesného znění žalob a zveřejnění úředních dnů (fasti) došlo k prolomení pontifikální interpretace a římské právo od těchto dob dostává laický charakter. Začíná být pěstována právní věda (jurisprudence) pěstována právníky, kteří nejsou členy kněžského kolegia. Výklad a přizpůsobování římského práva se stalo pružnější a začalo být méně formalizované.

Dig. 1, 2, 2, 6 Pomponius ...a tak téměř ve stejném čase se zrodily tyto tři části práva: Zákon dvanácti desek, z něhož začalo vycházet občanské (civilní) právo a z těchto stejných předpisů se vytvořily žaloby. Ale všechny tyto předpisy, jako i znalost výkladu a formulování žalob patřily kolegiu pontifiků. Každý rok se ustanovovalo, kdo z nich bude spravovat soukromé záležitosti občanů. A národ se takřka sto let řídil tímto zvykem. 7. Když se později žalobami zabýval Appius Claudius a uvedl je do určité podoby, tak jeho tajemník Gnaeus Flavius, syn propuštěnce, odcizil z nich vytvořenou knihu a zveřejnil ji lidu. A lid tento dar vítal natolik, že se Flavius stal tribunem lidu, senátorem i kurulským aedilem. Tato kniha obsahuje žaloby a jmenuje se Falvianovo civilní právo; tak jako předešlé Papirianovo civilní právo. Neboť ani Gnaeus Flavius nepřidal do knihy nic svého.

---

⁶ SCOTT, J., B. Law, The state, and the international community. Volume one. New Persey. The Lawbook Exchange, LTD. 2002, str.116-118.

Tyto dva fragmenty nám jasně dokazují, bez ohledu do jaké doby spadá sepsání práva Papirianem, že v Římě existovala tradice, podle níž existovaly tři základní psané prameny římského práva, a to: *ius civile Papirianum*, *Lex doudecim tabularum* a *ius civile Flavianum*. Tyto tři sbírky pak opravdu byly schopné pokrýt veškeré právo hmotné a procesní. Zde se již může hovořit o Liviovském *fons omnis publici privatique iuris*.

Kodex Gregorianus a Hermogenianus

Materiální prameny vzniku Gregoriánova a Hermogeniánova kodexu

V každé učebnici práva se dočteme, že *Codex Gregorianus* a *Codex Hermogenianus* patří mezi nejvýznamnější právní památky římského práva.⁷ Vzdor této skutečnosti, musíme říci, že kolem nich existuje mnoho dohadů a otázek. Nalézt na ně odpověď není však cílem tohoto příspěvku, jeho cílem je především zasadit je do kontextu doby, v níž vznikly.

Přesto se těmto otázkám a drobným záhadám spojeným s existencí těchto kodexů nevyhneme. Pro počáteční seznámení se však spokojme s konstatováním, že oba tyto kodexy vznikají během vlády císaře Diokleciána, někdy v první polovině devadesátých let 3. stol. n. l. a zahrnují v sobě císařské konstituce doby předchozí. Gregoriánský kodex je členěn na knihy, tituly a jednotlivé konstituce, přičemž tyto konstituce jsou řazeny v rámci titulů chronologicky. Obdobně je členěn i Hermogeniánský kodex, který obsahuje císařská reskripta. Jeho členění však spočívá pouze na titulech.⁸

Bohužel, do dnešních dob se ani jeden z těchto kodexů nezachoval v úplné podobě.⁹ Známe je v podstatě z útržkovitých zmínek v právních pramenech doby pozdější, především u Theodosiánského a Justiniánského kodexu. V tomto ohledu je nejdůležitější tzv. *Fragmenta Vaticana*.¹⁰ Je trochu zarážející, že velmi často se tyto zákony objevují v souvislosti

---

⁷ SKŘEJPEK, M. Prameny římského práva. 2. vydání. Praha: LexisNexis CZ, 2004, s. 129.

⁸ KRÜGER, P. Geschichte der Quellen und Literatur des Römischen Rechts. 2. vydání. München, Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot, 1912, s. 319

⁹ Edice známých pozůstatků viz HÄNEL, G. Codicis Gregoriani ed codicis Hermogeniani fragmenta. Bonn: Adolf Markus, 1835.

¹⁰ Tento spis byl objeven r. 1821 A. Majem ve Vatikánském palimpsestu. Obsahuje zlomky spisků významných právníků /Papinána, Paula, Ulpiana/ a několik zákonů Konstatina Velikého a Valentiniána. Vedle nich jsou tam zahrnuta i reskripta pocházející z obou kodexů. HEYROVSKÝ, L. Dějiny a systém soukromého práva římského. 4. vydání. Praha: J. Otto, 1910, s. 76.

s kodifikacemi germánskými – přičemž u Vizigótského zákoníku *Lex Romana Visigothorum*¹¹ je extrakt z těchto dvou kodexů jakousi „přílohou“.

Ještě jednou se zastavme u jejich názvu. Slovem kodex dnes chápeme jako soubor norem, především právních, určitého odvětví. Latinský termín codex měl trochu jiný význam. Původně byl tento termín používán pro kmen, či desku, odtud se významově rozšířil na knihu, v době Říma v podobě dřevěných voskových tabulek svázaných k sobě, která postupně začala pro svou větší praktičnost nahrazovat svitky papýru či pergamenu. Označovaly se tak i účetní knihy, kam Římané zapisovali svá majetková vydání a příjmy a také výdaje. Později se tímto pojmem rozumělo shrnutí právní norem či zákonů. Z výše řečeného je patrné, že tyto dvě sbírky se od předchozích lišily i svou formou, nebyly již psány na svitku, nýbrž ve svázané knize.¹²

Druhou část názvu tvoří jména autorů, osob, jimž jsou tyto kodexy připisovány. Někdy dokonce se obě díla vyskytují i jen pod názvem Gregorianus a Hermogenianus. Je však otázkou, zda se autoři opravdu jmenovali takto a ne Gregorius a Hermogenes.¹³ V případě Gregoriana nemáme žádných jiných zpráv o jeho existenci, neexistuje zde jediný pramen, který by nás o jeho osobě informoval blíže. Každopádně ale muselo jít o vysokého úředníka, který se pohyboval na dvoře císaře Diokleciána, tedy ve východní části říše a patrně měl vazbu ke škole v Berytu.¹⁴ Pokud jde o Hermogeniana, zde je situace jiná. S tímto jménem se ve sledovaném období setkáváme a nacházíme jej i v jiných právních památkách. Problémem zde však je skutečnost, že jméno Hermogenianus je v daném období časté a nelze tedy s určitostí říci, zda jde o jednu, či různé osoby. Přesto však převládá názor, že jej lze ztotožnit s oním Hermogenianem, jež je citován v Justiniánských digestech a z jehož pera pochází i jiné právní památky jako *Juris Epitomae*.¹⁵

---

¹¹ Tento zákoník byl vydán Alarichem II. r. 506 a je též znám jako Alarichův Breviář. Zákoník je členěn do Leges, tvořených Theodosiánským kodexem, a Ius, kam jsou vedle Epitomei Gaii a úryvků z Papiniana zahrnuty i oba kodexy s komentářem. HEYROVSKÝ, L. Dějiny a systém soukromého práva římského. 4. vydání. Praha: J. Otto, 1910, s. 77, edice např. HÁNEL, edice např. G. Lex Romana Visigothorum. Berlin: Wilhelm Besser, 1847.

¹² KRÜGER, P. Geschichte der Quellen und Literatur des Römischen Rechts. 2, vydání. München, Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot, 1912, s. 316.

¹³ KRÜGER, P. Geschichte der Quellen und Literatur des Römischen Rechts. 2, vydání. München, Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot, 1912, s. 316-317.

¹⁴ KRÜGER, P. Geschichte der Quellen und Literatur des Römischen Rechts. 2, vydání. München, Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot, 1912, s. 318, poz. č. 12.

¹⁵ SMITH, W. (ed) Dictionary of Greek and Roman Antiquities. 2. vydání, Boston: Little , Brown & Company, 1870, s. 421-422.

Každopádně skladba obou kodexů naznačuje, že vznikly ve východní části říše a konstituce ze západní části se sem dostaly dílem omylem, dílem byly doplněny při pozdějším přepisu, který vznikl na západě.¹⁶

Již bylo naznačeno, že kodexy vznikají v první polovině devadesátých let 3. stol. n.l. Přesnější datace v dané chvíli je opět dost těžko možná, z důvodu výše zmíněné zlomkovitosti. Např. Smith ve svém slovníku antické kultury uvádí, že Gregoriánský kodex obsahuje normy z doby vlády Diokleciána a Maximiána a stanovuje dobu jeho vzniku k roku 305. Hermogeniánský kodex pak v sobě obsahuje i normy Valentovi a Valentiana II., což posouvá dobu jeho vzniku do doby před nástup Konstantina Velikého.¹⁷

Podrobnější rozbor textu obou kodexů však ukázal, že tyto normy jsou v zásadě nikoliv původním dílem, ale doplňkem doby pozdější a všeobecně se tak uznává, že doba vzniku gregoriánského kodexu je někdy kolem let 291-292 n.l., neboť poslední císařská konstituce je datována rokem 290 n.l. Hermogeniánský kodex pak vzniká v letech následujících, neboť, až na jedinou výjimku, obsahuje reskripty z let 293-294 n.l. V tomto ohledu je třeba zmínit, že vazba mezi oběma kodexy je tak velmi těsná, že vždy jsou zmiňovány zároveň a Hermogeniánský kodex v podstatě je jakýmsi „doplňkem“ kodexů Gregoriánského.¹⁸ O skutečnosti, že Hermogeniánský kodex Gregoriánský následuje vypovídá i fakt, že vždy jsou jmenovány v tomto pořadí.¹⁹

Jestliže horní hranici nám představuje počátek devadesátých let 3. stol. pak dolní hranici s jistotou tvoří doba téměř o sto let dříve. Nejstarším doloženým fragmentem je konstituce císaře Septima Severa z r. 196 n.l.²⁰ Přesto však zlomkovitost našich poznatků o tomto díle vede řadu autorů k přesvědčení, že kodex sahal možná i hlouběji do minulosti, a jako dolní hranici vidí předpisy z doby Hadriánovi.²¹

---

¹⁶ KRÜGER, P. *Geschichte der Quellen und Literatur des Römischen Rechts*. 2. vydání. München, Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot, 1912, s. 321-322.

¹⁷ SMITH, W. (ed) *Dictionary of Greek and Roman Antiquities*. 2. vydání, Boston: Little , Brown & Company, 1870, s.301. Zde ale jde právě o ony pozdější doplňky.

¹⁸ SMITH, W. (ed) *Dictionary of Greek and Roman Antiquities*. 2. vydání, Boston: Little , Brown & Company, 1870, s. 301.

¹⁹ KRÜGER, P. *Geschichte der Quellen und Literatur des Römischen Rechts*. 2. vydání. München, Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot, 1912, s. 317.

²⁰ KRÜGER, P. *Geschichte der Quellen und Literatur des Römischen Rechts*. 2. vydání. München, Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot, 1912, s. 317.

²¹ SKŘEJPEK, M. *Prameny římského práva*. 2. vydání. Praha: LexisNexis CZ, 2004, s. 129.

S nástupem Oktaviána Augusta a počátkem principátu, jakkoliv jsou na odív stavěny stále republikánské tradice, doznává celá společnost velkých změn. A tyto změny se pochopitelně projevují i v právu, včetně pramenů práva. Jestliže základní právo republikové je stavěno především na obyčejích, zákonech, plebiscitech, ediktech magistrátů a jurisprudenci, již Oktavianus Augustus se začíná opírat o zcela jiný orgán, který tak získává roli „normotvůrce“ – o senát.

Stále častěji se tak vedle zmiňovaných pramenů objevují *senatusconsulta*, jimž byla rovněž přiznána síla zákona.²² Sice ještě Oktavianus sám několikrát svolal komície, aby došlo k hlasování o zákonech, již jeho následovníci komície přestávají svolávat a za Tiberia pak komiciární shromáždění zcela mizí. Naopak čím dál jasněji vystupují do popředí, vedle ediktů magistrátských, konstituce císařské.²³ Císařské konstituce v zásadě vyplynuly z pravomoci magistrátské, která byla dána do rukou principovi – nejvýrazněji se to konec konců odráží na císařských ediktech. Císařské konstituce pak postupně vytlačují ostatní prameny práva, přičemž i zákonodárná role senátu postupně upadá a mizí za Severovců.

Konstituce císařů jsou v zásadě tvořeny čtyřmi typy dokumentů:

edicta – vychází z *ius edicendi* magistrátů a obsahovala ustanovení všeobecná

mandata – šlo o instrukce určené jednotlivým úředníkům či správcům v provinciích, směřující k vykonávání jejich úřadu

decreta – rozsudky, jež vyřizoval císař buď na základě apelace, nebo při jednání jednoinstančním

rescripta – dobrozdání císaře, odpovědi na dotazy od úředníků, či přímo od procesních stran

Podobně jako v případě magistrátů, považovalo se, že edikty jsou platné pouze po dobu daného panovníka. Každý nástupce však většinou obnovoval platnost předchozích ediktů, často i jen mlčky. Valná část císařských ediktů získala tím platnost trvalou. Dokonce nemělo na platnost ediktů vliv ani to, pokud bylo po smrti císaře nad ním vysloveno *damnatio memoriae* nebo *rescissio actorum*. Podobně i mandata, ačkoliv byla určena pro konkrétního úředníka a tedy i územně omezena, nicméně některá pravidla pro dané úřednické kategorie vedla k jejich opakování a tím i k tomu, že získala *de facto* trvalou platnost. Obdobně tomu bylo i u dekretů a reskript, jakkoliv svým charakterem byly snad nejvíc určeny pouze pro dané strany či soudce.

---

²² GAI I 1,4

²³ GAI I 1,5

Naopak, tyto konstituce velmi často nebývaly omezeny pouze na příjemce, nýbrž získávaly obecnou závaznost.

Postupem času se čím dál víc prosazovala jak obecná závaznost tak i trvalá platnost císařských konstitucí, takže v době Hadriánově toto právníci všeobecně uznávali.²⁴ S nástupem Diokleciána a dominátu dochází ke změně pramenů a mizí postupně jak mandata, tak později i dekreta a reskripta, což souvisí se změnou soudního procesu.²⁵

Vedle problematiky pramenů práva je zde ovšem třeba zmínit i jinou skutečnost a to vývoj společnosti jako takové, tedy i dějiny obecné, či politické. Právo je do určité míry odrazem doby a proto je třeba zmínit i vývoj římského impéria v době z níž pocházejí konstituce zahrnuté v obou kodexech. Má-li být doba před nástupem Diokleciána charakterizována co nejstručněji, pak ji mohou vyjádřit nejlépe dvě slova. Úpadek a krize. Prakticky celou první polovinu 3. stol. n.l. se římský stát potáčí ve vleklých konfliktech nejen na svých hranicích, ale především vnitrostátních. K inflaci nedochází jen v oblasti ekonomické, ale o inflaci můžeme hovořit i u samotné hodnosti císaře. Onu inflaci nám nejlépe ukazuje případ, senátora, který císařský titul získal prostě tím, že v dražbě nabídl nejvyšší cenu²⁶ V období od r. 218 stol. n.l. do r. 268 n.l. zde máme cirkapadesát uzurpátorů moci, kteří si osobují nárok na titul císař. Pohnutý charakter doby naznačuje i fakt, že i z těch „oficiálních“ císařů, kterých bylo celkem dvacet sedm, bylo sedmnáct zavražděno a dva donuceni k sebevraždě.²⁷ Za tímto tragickým osudem do značné míry stojí chamtivost, byli to vojáci, kteří zpravidla nové císaře provolávali a také je likvidovali. Nově jmenovaný císař přeci vždy musí odměnit ty, jež mu k úřadu dopomohli. Hovoříme o tzv. vojenské anarchii.

Charakter římské říše se od dob Augustových značně změnil, Řím pozvolna přestával být centrem a moc senátu, kdysi vyjádřená oním slavným SPQR upadala. Caracallův edikt, který přiznal římské občanství všem obyvatelům říše způsobil, že onen původní vztah k Římu jako centru ochladl. Nový panovníci pocházejí z provincií, přičemž nejvýznamněji se projevuje oblast pro Řím nejexponovanější – Podunají. Slabost jednotlivých panovníků, ať již vycházela z jejich osobních vlastností, nebo z ostatních okolností, jako

---

²⁴ Vycházeli přitom z teze, že na základě lex imperii lid svou moc přenesl na císaře. HEYROVSKÝ, L. Dějiny a systém soukromého práva římského. 4. vydání. Praha: J. Otto, 1910, s. 49an.

²⁵ HEYROVSKÝ, L. Dějiny a systém soukromého práva římského. 4. vydání. Praha: J. Otto, 1910, s. 51-52.

²⁶ Byl to Didius Julianus, nicméně jeho vláda netrvala nijak dlouho. Po devíti týdnech byl z rozkazu Septima Severa, kterého provolali císařem jeho vojáci v Podunají, senátem popraven. GRANT, M. Dějiny antického Říma. Praha: BB art, 1999, s. 304.

²⁷ GRANT, M. Dějiny antického Říma. Praha: BB art, 1999, s. 308.

jejich závislost na prefektovy urbi²⁸, jen posilovala roli armády. Ne nadarmo Septimus Severus svým synům radil: „*Vycházejte spolu dobře, buďte štedří k vojákům a o nic jiného se nestarejte.*“²⁹ Role senátu, jako instituce jmenující císaře pozvolna upadala a v podstatě se smrškla na pouhé formální posvěcení té osoby, kterou vybrali a prosadili vojáci. I v otázce nástupnictví v podstatě vítězil tou dobou princip, který prosazovali vojáci, tedy dědičnost, místo adoptování nástupců, což preferoval senát.³⁰

Je nasnadě, že doba takového chaosu a de facto bezvládní neposkytovala příliš právní jistoty a rovněž časté střídání panovníků a dokonce ztráta vlivu a určitých územích³¹ mohlo mít vliv na skutečnost, že o císařských konstitucích existovalo nízké povědomí.

Napomáhalo tomu i způsob zveřejňování konstitucí. Neexistovaly totiž žádné veřejné sbírky, kde by byly tyto konstituce zveřejňovány. Tento nedostatek se nejvíce projevoval u dekretů a reskript. Některé z nich platily jen pro konkrétní spor, jiné byly závazné obecně. Obecně závazná reskripta byla zasílána dotazujícím se úřadům formou dopisu a bylo pak na těchto úřadech, aby odpověď zveřejnily. Výjimkou byla pouze rescripta per subscriptionem, která byla vyvěšována veřejně.³² To však vždy v době vlády panovníka a jen na určitou dobu. Jinak však konstituce byly uloženy v archivu, takže povědomí o těchto pramenech práva bylo velmi malé. Soud jen velmi těžko mohl ověřovat platnost starých reskript, na něž se případné strany sporu odvolávaly.³³

---

²⁸ Tento úředník působil původně jako zástupce krále, za republiky jako zástupce konzulů, později tuto roli převzal městský praetor, od Tiberia se však stal jedním z císařských úředníků, který měl velitelskou pravomoc na policejními jednotkami v Římě a rovněž měl na starosti civilní a trestní soudní moc v oblasti Říma a okruhu sto padesáti kilometrů. BARTOŠEK, M. Encyklopedie římského práva. 1. vydání. Praha: Panorama, 1981, s. 259.

²⁹ GRANT, M. Dějiny antického Říma. Praha: BB art, 1999, s.305.

³⁰ Tento způsob, že císař zvolil svého nástupce po poradě se senátem mimo okruh své rodiny se osvědčil především v 2. stol. n.l. GRANT, M. Dějiny antického Říma. Praha: BB art, 1999, s. 309.

³¹ Za největší území, kde Řím ztratil vliv platilo především Galské císařství (259-273) a také Palmýrské království (267-272). Jestliže první útvar se nakonec spojil s Římem mírovou cestou, v případě Palmýrského království bylo třeba přikročit k vojenským operacím. BURIAN, J. Římské impérium. Vrchol a proměny antické civilizace. 1. vydání. Praha: Nakladatelství Svoboda-Libertas, 1994, s. 127-129.

³² Praxi veřejného vyvěšení těchto reskriptů zavedl buď Traján nebo Hadrián, adresát pak měl možnost pořídit si ověřený opis. HEYROVSKÝ, L. Dějiny a systém soukromého práva římského. 4. vydání. Praha: J. Otto, 1910, s. 48-49.

³³ Tato reskripta, pokud strany neměly jejich ověřený opis, byla uložena výhradně v císařském archivu. KRÜGER, P. Geschichte der Quellen und Literatur des Römischen Rechts. 2. vydání. München, Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot, 1912, s. 318.

V podstatě jediným zdrojem obecného císařských konstitucí byly práce právníků, které nejen že obsahovaly tyto konstituce, ale doplňovaly je i výkladem. Není náhodou, že šlo o právníky, kteří zastávali vysoké státní úřady. Ti totiž také díky svému postu měly přístup do císařského archivu. Osud tří nejčastěji citovaných autorů digest – Papiniána, Ulpiána a Paula -je však do značné míry příznačný sledované době. Papinián byl popraven císařem Caracallou r. 212 n. l., Ulpián byl zavražděn pretoriány r. 228 n.l. a o Paulovo smrti buď nevíme nic, nebo zemřel „*pessima morte*“ (nejhorší smrtí), kde však může jít o omyl a spojení jeho osoby s Ulpiánem.³⁴ Všichni tři působili³⁵ v úřadě *praefecta pretoriae*.³⁶ Tento vysoký úřad jak vidno byl neméně nebezpečný, než post císaře.

Jakkoliv se politická situace nástupem Diokleciána uklidnila, po stránce právních pramenů se ještě zhoršila. Jeho rozsáhlé reformy zcela změnily organizaci říše a zasáhly do mnoha oblastí. Je na snadě, že tyto reformy provázela značná legislativní činnost.³⁷ Není proto divu, že chaos a nízká informovanost o platném právu se ještě více prohlubovala, už i proto, že zde nebylo osob typu Ulpiána a jeho předchůdců. Po jejich smrti se ještě sice vyskytuje několik známých právníků, z nichž nejznámější je Modestinus, nicméně kolem poloviny 3. stol. dochází ke značnému úpadku právní vědy autoři této doby jsou vesměs anonymní a čerpají z jurisprudence klasické. Neklidná doba příliš nepřála vědeckému bádání.

Tato situace vyústila ve všeobecnou potřebu celkového souhrnu císařských konstitucí a to nejen vlády Diokleciánovi, ale především jeho předchůdců, neboť jak jsme si řekli, tyto konstituce platily nadále. A výsledkem této potřeby se stal Gregoriánský kodex. Kodex Hermogeniánský pak v sobě obsahuje v zásadě jen reskripty Diokleciánovy z let 293-294 n.l. a

---

³⁴ KINCL, J., URFUS, V., Římské právo. Praha: Panorama, 1990, s. 53.

³⁵ Papinián za Septima Severa, oba zbývající pak za Alexandra Severa. HEYROVSKÝ, L. Dějiny a systém soukromého práva římského. 4. vydání. Praha: J. Otto, 1910, s. 65-66.

³⁶ Praefectus praetorie byl původně za Augusta velitel císařské tělesné stráže – pretoriánské gardy. Později se stal vrchním velitelem všech jednotek v Itálii /s výjimkou oblastí, jíž spravoval praefectus urbanus/. Původně byly dva, později jejich počet byl různý – od jednoho až po čtyři. Byly principovými rádci a pomocníky, od Commoda pak měli pravomoc soudit v zastoupení císaře civilní i trestní spory v Itálii /opět vyjma území 150km od Říma/ a v provinciích. Šlo v podstatě o nejvyšší soudce a proti jejich rozhodnutí nebylo odvolání. Jedinou možností byla milost císaře. Směli vydávat i normativní příkazy. Za Diokleciána byl stanoven přesný počet praefectů praetorie a Konstantin Velký jej připravil o jeho vojenskou pravomoc. BARTOŠEK, M. Encyklopedie římského práva. 1. vydání. Praha: Panorama, 1981, s. 260.

³⁷ Z doby Diokleciánovi máme dochováno cca 1300 císařských konstitucí, což je prakticky polovina ze všech konstitucí. TURPIN, W. The Law Codes and Late Roman Law. s. 340.

Gregoriánský kodex tak pouze doplnil, „novelizoval.“ Reagoval na určitý nárůst legislativy, k níž bezesporu se státoprávními změnami došlo.³⁸

Podle všeho, dílo těchto právníků nebylo oficiální sbírkou v době svého vzniku, vzešlo z jejich soukromé iniciativy, která reagovala na poptávku „zdola.“ Nemělo tedy povahu pramene práva. Skutečnost, že do jednoho textu byla shrnuta většina císařských konstitucí však byla natolik významná, že tato de facto „právní kniha“ se setkala se značným ohlasem a získala velké obliby.

Oba kodexy navíc předznamenal další vývoj a staly se svou formou vzorem při kodifikačních snahách císaře Theodosia II., které vyvrcholily r. 438 vydáním Theodosiánského kodexu.³⁹ Tento zákoník nejen že se inspiroval formou Gregoriánským a Hermogeniánským kodexem, ale na oba kodexy v podstatě navázal, neboť obsahuje konstituce císařů počínaje Konstantinem Velikým. Ostatně sám, na oba dva kodexy odkazuje.⁴⁰ Podobně na ně odkazuje při své kodifikační činnosti i císař Justinián.⁴¹ Můžeme tak s klidným svědomím říci, že alespoň dodatečně se tyto dvě soukromé sbírky staly oficiálním pramenem práva.

Literature:

- PRAŽÁK, J., NOVOTNÝ, F., SEDLÁČEK, J. Latinsko – český slovník, Praha: 1933, 1348 s.
- KINCL, J.: Gaius, Učebnice práva ve čtyřech knihách, Brno: Doplněk 1981, 274 s, ISBN 80-7239-057-0.
- HEYROVSKÝ, L.: Dějiny a systém římského soukromého práva, Praha: 1910, 1243 s.

---

³⁸ Na druhou stranu nemůžeme říci, že ze skutečnosti, že nejvíce dochovaných konstitucí je z doby Diokleciánovi svědčí o mnohem rozsáhlejší legislativní činnosti. Nezapomeňme, že k přítomné době máme vždy více podkladů, než k době, jež již uplynula. TURPIN, W. The Law Codes and Late Roman Law. s. 341.

³⁹ Codex Theodosianus (CTh.), měl být souhrnem práva východořímského císaře Theodosia II. Práce byly zahájeny r. 429 n.l. a kodex byl publikován r. 438 s účinností od 1. ledna 439. Závazný však byl nejen na východě, ale i v západní části říše na základě žádosti císaře Valentiniana III. a jeho platnost formálně potvrdil i senát Říma. Zatímco na východě byl nahrazen kodifikací Justinianskou, na západě platil v podobě obyčejového práva v Itálii de facto až do 11. stol. Čerpaty z něj i kodifikační snahy Vizigótů. SKŘEJPEK, M. Prameny římského práva. 2. vydání. Praha: LexisNexis CZ, 2004, s. 159.

⁴⁰ CTh. 1,1,5: „*Ad similitudinem Gregoriani atque Hermogeniani codicis cunctas colligi constitutiones decernimus, quas Constantinus inclitus et post eum divi principes nosque tulimus, edictorum viribus aut sacra generalitate subnixas...*“

⁴¹ TURPIN, W. The Law Codes and Late Roman Law. s. 340.

- TUREČEK, J., a kol.: Světové dějiny státu a práva ve starověku, Praha: Orbis, 1963, 637 s.
- Red. ĎJAKOV, V., N. a KOVALJOV, S., I. a kol.: Dějiny starověku, Praha: 1963, 774 s.
- LIVIUS: Dějiny, Praha: Svoboda, 1976, přeložil Pavel Kucharský, 660 s.
- SKŘEJPEK, M.: Římské právo v datech, Praha: C.H.Beck, 1997, 116 s., ISBN 80-7179-123-7.
- SKŘEJPEK, M.: Texty ke studiu římského práva, Praha: ORAC, 2001, 279 s., ISBN 80-86199-32-0.
- BARTOŠEK, M.: Encyklopedie římského práva, Praha: Academia, 1994, 471 s., ISBN 80-200-0243-X.
- BARTOŠEK, M.: Dějiny římského práva ve třech fázích jeho vývoje, Praha: Academia, 1995, 280 s., ISBN 80-200-05445-5.
- BARTOŠEK, M.: Škola právníckého myšlení, Praha: Karolinum, 1993, 380 s., ISBN 80-7066-579-3.
- KINCL, J., URFUS, V., SKŘEJPEK, M.: Římské právo. 1. vydání. Praha: C.H.Beck, 1995, 386 s., ISBN 80-7179-031-1.
- SKŘEJPEK, M.: Ius et religio, Právo a náboženství ve starověkém Římě, Praha: Vydavatelství 999, 1999, 371 s., ISBN 80-901064-8-X.
- GRANT, M: Dějiny antického Říma, Praha: BB art 1999, 472 s., ISBN 80-7257-009-9.
- BOHÁČEK, M.: Nástin přednášek o soukromém právu římském, Právo obligační, právo dědické, díl II., Praha: nákladem vlastním, 1946, 193 s.
- TACITUS: Letopisy, Praha: Svoboda 1975, přeložili Antonín Minařík a Antonín Hartmann, 554 s.
- TACITUS: Z dějin císařského Říma, Rozprava o řečnících, Praha: Svoboda, 1976, přeložili Antonín Minařík, Antonín Hartman a Václav Bahník, 473 s.
- ROBERT, J-N.: Řím 753 př.n.l. až 476 n. l., Praha: Lidové noviny, 2001, 270 s., ISBN 80-7106-398-3.

- KINCL, J.: Deset slavných procesů Marka Tullia, Praha: C.H.Beck, 1997, 267 s., ISBN 80-7179-178-4.
- PEČÍRKA, J., a kol.: Dějiny pravěku a starověku 2 díl, kapitoly 10-21, Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1979, 1091 s.
- HATTENHAUER, H.: Evropské dějiny práva, Praha: C.H.Beck, 1998, 708 s., ISBN 80-7179-056-7.
- DOBIÁŠ a kol.: Dějiny lidstva od pravěku k dnešku. Římské impérium, jeho vznik a rozklad, Praha: Melantrich, 1936, 695 s.
- KOLEKTIV AUTORŮ: Encyklopedie antiky, Praha: Academia, 1973, 741 s.
- REBRO, K.: Římské právo súkromé, Bratislava: Obzor, 1980, 278 s.
- CVETLER, J., Kincl, J.: Právo římské, Praha: 1970, 161 s.
- URFUS, V.: Obecné dějiny státu a práva, Římské právo soukromé, Brno: 1979, 95 s.
- SCHARR, E.: De romanorum iure Latine et Germanice (Römisches Privatrecht Lateinisch und Deutsch), Zürich: Artemis Verlag, 1960, 1400 s.
- KRÜGER, P. Geschichte der Quellen und Literatur des Römischen Rechts. 2. vydání. München, Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot, 1912,
- HÄNEL, G. Codicis Gregoriani ed codicis Hermogeniani fragmenta. Bonn: Adolf Markus, 1835.
- HÄNEL, G.: Edice Lex Romana Visigothorum. Berlin: Wilhelm Besser, 1847.
- SKŘEJPEK, M. Prameny římského práva. 2. vydání. Praha: LexisNexis CZ, 2004,
- SMITH, W. (ed) Dictionary of Greek and Roman Antiquities. 2. vydání, Boston: Little , Brown & Company, 1870
- GRANT, M. Dějiny antického Říma. Praha: BB art, 1999,
- BURIAN, J. Římské impérium. Vrchol a proměny antické civilizace. 1. vydání. Praha: Nakladatelství Svoboda-Libertas, 1994
- www.thelatinlibrary.com

Dny práva – 2009 – Days of Law: the Conference Proceedings, 1. edition.
Brno : Masaryk University, 2009, ISBN 978-80-210-4990-1

- www.archive.org
- www.fordham.edu
- <http://penelope.uchicago.edu>

Contact – email

miroslav.frydek@upol.cz - 10908@mail.muni.cz